

Die Boer-Hananwa-oorlog van 1894: Bergspitse, Berlyne sendingstasie, Boerokampe en -forte.
Uit: J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika. Die vier noordelike provinsies*, p. 36.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

**'n VERGELYKING TUSSEN
COLIN RAE EN CHRISTOPH SONNTAG SE WEERGAWES
VAN DIE BOER-HANANWA-OORLOG VAN 1894**

deur

LIZE KRIEL

Voorgelê ter gedeeltelike vervulling van die vereistes vir die graad

DOCTOR PHILOSOPHIAE (GESKIEDENIS)

in die

Fakulteit Geesteswetenskappe

Universiteit van Pretoria

Pretoria

2002

Promotor: Prof. J.S. Bergh

Medepromotor: Prof. O.J.O. Ferreira

INHOUD

	Bladsy
VOORWOORD	i
I DIE DAGBOEK AS GESKIEDSKRYWING EN LITERÊRE ARTEFAK	1
Tekstualiteit	2
Dekonstruksie en intertekstualiteit	6
Die ekstrateks: konteks en biografiese besonderhede	12
Outeurs en lesers; manuskripte en publikasies	13
Interne kritiek teenoor elemente van verduideliking	19
Getuienis oor die aanloop tot die Boer-Hananwa-oorlog	23
Die verowering van die Blouberg-landskap	25
Sendingbronne en geskiedskrywing	28
Vergelykende geskiedskrywing	31
Literêre teorie en kultuurgeskiedenis	35
II 'n KONTEKSTUALISERING VAN DIE BOER-HANANWA-KONFLIK VAN 1894: SOUTPANSBERG EN DIE ZAR	37
Fernand Braudel se nalatenskap	40
<i>Longue durée</i>: geografie as kulturele kategorie	42
Konjunkturele veranderinge rondom Blouberg gedurende die negentiende eeu	48
1. Die ontwikkeling van die Hananwa-politie	49
2. Die vestiging van witmense in die distrik Soutpansberg	55
Verowering van swart gemeenskappe : Blouberg, Soutpansberg en Pretoria	63
III DIE BOER-HANANWA-KONFLIK IN DIE KONTEKS VAN KOLONISERING ELDERS IN AFRIKA	76
Die Hananwa en die <i>Scramble for Africa</i>	77
Herinnering as konteks	97

IV	COLIN RAE EN CHRISTOPH SONNTAG: BIOGRAFIESE	
	AGTERGROND	103
	Twee persoonlike ontmoetings	103
	Colin Rae se vroeë loopbaan in Suid-Afrika: van Kimberley na die Rand	104
	Aanvangsjare van Christoph Sonntag se loopbaan: van Botshabelo na Blauberg	106
	Colin Rae in Fordsburg en Pretoria	108
	'n Vergelyking tussen die <i>Church of the Province of South Africa</i> en die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal	110
	1. Primêre doelstellings in die ZAR	111
	2. Finansiële posisie	112
	3. Agtergrond en opleiding van werknemers	113
	4. Effektiewe bestuur: instellings en persoonlikhede	115
	Rae en Sonntag se posisie met die aanvang van die 1894-konflik tussen die ZAR en Mmalebôh	117
	Die eerste ontmoeting tussen Rae en Sonntag: 1 Julie 1894	117
	Die tweede ontmoeting tussen Rae en Sonntag: 1 Augustus 1894	121
	Sonntag ná die 1894-oorlog: posisionering tussen die Hananwa- leierskap en die ZAR-regering	122
	Rae ná die 1894-oorlog: verleentheid en verplasing	126
	Verwikkelinge rondom Rae en Sonntag vanaf die laat-1890's	127
	Twee tragiese sterfgevälle	130
	Vergelykende sintese	134
V	DIE VERTELLERS IN DIE RAE- EN SONNTAG-TEKSTE	142
	Christoph Sonntag se dagboek, <i>My friend Maleboch</i>	142
	1. Eerstepersoonsverteller, mede-vertellers, vertaler	142
	2. Vertaler K. Sonntag as veskuilde verteller	145
	a. Toevoegings en wysigings deur die vertaler- redakteur	147
	b. Weglatings deur die vertaler-redakteur	155
	3. Van dagboek tot tragedie deur middel van seleksie	161
	Rae en die samestelling van sy <i>Malaboch</i> -publikasie	165
	1. Rae as eerstepersoonsverteller en outeur	165
	2. Skynbaar-deursigtige werkwyse van die outeur	166
	3. Rae se bron-tekste: <i>The Press</i>	168

a.	Verslaggewer A.C. Jenkins	171
b.	Verslaggewer V.P. Stent	176
c.	Jenkins/Rae v/s Stent/Sonntag	180
d.	Rae se aanwending van <i>The Press</i> problematies	182
4.	Persoonlike oorwegings agter Rae se seleksie-patrone	183
VI	DIE ONTVANGS VAN RAE EN SONNTAG SE TEKSTE	186
	Die veronderstelde ontvangers van die (verskillende) Sonntag-tekste	186
1.	Die sendeling se implisiete leser	186
2.	Die vertaler se implisiete leser	192
	Die veronderstelde ontvangers van die <i>The Press</i> -teks en die Rae-tekste	193
	Reële lesers van Rae en Sonntag se boeke	200
1.	Die werklike lesers van Rae se boek	201
2.	Die werklike lesers van <i>My friend Maleboch</i>	205
	Die Rae- en Sonntag-publikasies as egodokumente	214
VII	DIE SAMESTELLING VAN DIE NARRATIEWE	218
	Die vermoë van Rae en Sonntag om inligting waar te neem en weer te gee	218
1.	Fisiese vermoëns en ruimtelike posisie van die waarnemer	223
2.	Kennis van taal	228
3.	Kennis van militêre aangeleenthede en die gevegsterrein	230
4.	Begrip vir kultuurverskille	233
a.	Kennis van die Hananwa-kultuur	234
b.	Kennis van die Boerekultuur	236
	Die aanwending van persberigte	238
	Die strukture waarbinne die informasie aangebied is	241
1.	Kort uiteensetting van die narratiewe elemente van verduideliking: argument, <i>emplotment</i> en ideologie	244
2.	Trope	250
a.	Ironie as oorheersende troep in <i>My friend Maleboch</i>	252
b.	Metafoor en sinekdogee as die oorwegende trope in Colin Rae se bydrae tot <i>Malaboch</i>	260
	Die nut van White se elemente van verduideliking	267

VIII	DIE OORSAKE VAN DIE BOER-HANANWA-OORLOG VOLGENS RAE EN SONNTAG	270
	Die waarheid volgens Colin Rae	271
	Christoph en Konrad Sonntag se waarheid	279
IX	DIE VERLOOP EN AFLOOP VAN DIE BOER-HANANWA- OORLOG: VOORSTELLINGS VAN RUIMTE EN TYD	317
	Tydruimtes en landskappe	318
	Die ervaring van ruimte in die Rae- en Sonntagtekste: die landskappe van die ‘Malaboch-veldtog’	325
	1. Ruimtebeleving tot en met Colin Rae se aankoms te Blouberg	325
	2. Rae en Sonntag saam by Blouberg	329
	3. Rae en Sonntag se ruimtebeleving na afloop van die Boer- Hananwa-oorlog	347
	Rae en Sonntag se beleving en benutting van tyd tydens en na die ‘Malabochveldtog’	354
X	SLOTBESKOUIING	373
XI	BRONNE	381
	BYLAES	
A	CHRISTEN-HANANWA EN ‘FRIENDLY NATIVES’	397
B	AANSPRAKE OP DIE BLAUBERG SENDINGSTASIE- GROND	406
C	DIE REDES VIR DIE 1894-OORLOG SOOS GELYS DEUR SENDELING SONNTAG EN VERTALER SONNTAG	408

ILLUSTRASIES

Figuur		Bladsy
1	'n Bladsy uit die dagboek van sendeling Sonntag; Berlynse manuskrip	15
2	Nana Olomu van Ebrohimi	85
3	Kgaluši (Mmalebôhô) van Blouberg	85
4	Staatsartillerie met Maxim-masjiengewere	96
5	Sonntag se kommentaar op 'n koerantknipsel	124
6	<i>The Malaboch Extinguisher</i>	173
7	"Mr. Jenkins"	175
8	Fietsryer tussen Blouberg en Pietersburg	176
9	'n Bladsy uit die dagboek van sendeling Sonntag: Pretoria-manuskrip	189
10	Christoph Sonntag	223
11	Colin Rae	224
12	Die sendelingwoning op Blauberg	225
13	Die kerk op Blauberg-sendingstasie	225
14	Anthony Vlotman en Colin Rae	272

KAARTE

Kaart no.		Bladsy
Frontispies	Die Boer-Hananwa-oorlog van 1894	
1	Die negentiende-eeuse invloedseer van die Mmalebôhêheersers volgens Hananwa-segspersone.	44
2	Hananwa-gebied soos beskou deur die Boere teen die laat-negentiende eeu	44
3	Swart gemeenskappe in Transvaal teen die begin van die negentiende eeu	57
4	Wes-Afrika in die laat-negentiende eeu	82
5	Ijebu Ode	83
6	Ebrohimi	84
7	Sendingstasies in Transvaal	141

AFKORTINGS

BSG	Berlynse Sendinggenootskap (<i>Berliner Missionsgesellschaft</i>)
EA BMG	Evangelisches Archivzentrum, Berlin: Berliner Missionsgesellschaft
CPSA	<i>Historical and Literary Papers Library, Archives of the Church of the Province of South Africa, University of the Witwatersrand</i>
SHC	<i>Surrey History Centre, Woking</i>
SPG	<i>United Society for the Promotion of the Gospel</i>
TAB	Suid-Afrikaanse Nasionale Argief: Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria
WMMS LA SA	<i>Cory Library, Rhodes University, Wesleyan Methodist Mission Society (London) Archive: South African Correspondence</i>
WMMS SA	<i>Cory Library, Rhodes University, Wesleyan Methodist Mission Society</i>
ZAR	<i>Zuid-Afrikaansche Republiek</i>

VOORWOORD

Soos dit gewoonlik met voorwoorde gebeur, is hierdie paar bladsye laaste geskryf, nadat die ondersoek voltooi is. Die bedoeling is om verantwoording te probeer doen van ten minste die ooglopendste aspekte wat in die ondersoek as vanselfsprekend voorkom of as gegewe aanvaar word, maar nogtans 'n aantal berekende besluite (en beslis ook emotiewe keuses) vooraf behels het. Die betekenis wat aan konsepte toegeken is en die spelwyses waarop daar vir name besluit is, word uiteengesit. 'n Opsomming word ook gegee van die magisterstudie waaruit hierdie proefskrif vertak het.

Die Boer-Hananwa-oorlog van 1894 was tot redelik onlangs in Afrikaanse sowel as Engelse literatuur beter bekend onder die naam van die Hananwa se leier, die Mmalebôhō. Daar is verwys na die *Malaboch Oorlog*,¹ of die *Veldtog teen Malaboch*² (of dan, *Maleboch*, *Malabokh*,³ *Malabock*,⁴ *Mallaboch*,⁵ *Malabog*, *Mmelebogo*⁶ – slegs maar 'n paar van die Afrikaanse en Engelse wisselvorme van *Mmalebôhō*). Daar is van die ouer benaming wegbeweeg juis omdat dit Mmalebôhō vanselfsprekend in die posisie van die antagonist geplaas het en die gebeure van 1894 dus slegs vanuit die oogpunt van die teenstanders van die Hananwa-mense voorgestel het. Die nuwer benaming, waarin albei opponerende partye verteenwoordig word, is deur Tlou Makhura, wat sy M.A.-verhandeling oor die negentiende-eeuse Hananwa-politiek geskryf het, gemunt.⁷

Makhura se benaming is nie allesomvattend nie. Dit maak nie voorsiening vir die verdeeldheid binne Hananwa-geledere tussen die ondersteuners van Mmalebôhō en Kibi (Ramatho)⁸ nie. Die begrip *Boer* is ook nie selfverklarend nie.⁹ Binne die konteks waarin daar in die literatuur oor die negentiende eeu na die Zuid-

1. V.N. (pseud.), Uit onze geschiedenis. Een gebeurtenis uit de Malaboch Oorlog, *Die Brandwag*, 1911-08-01.
2. H.R. Haggard, *The people of the mist*, p. i. ("Author's note," 1894-09-20).
3. General Staff, War Office, *The native tribes of the Transvaal* (London, 1905) (Reprint by the University of South Africa, Pretoria, 1962), p. 53.
4. Suid-Afrikaanse Nasionale Argief: Transvaalse Argiefbewaarplek (TAB), Pretoria: SS. 4140, R. 5950/94, SR. 1115/94, p. 110: Commissaris van Naturellen Kalkbank nu te Blauwberg zendt in Rapport re ultimatum dd. 12-4-94 tegen Malebock en zijn volk omtrent het invorderen van belasting en het opmaken van Census, 1894-06-01.
5. A. Schiel, *Drei und zwanzig Jahre Sturm und Sonnenschein in Südafrika*, p. 289.
6. G.H. Franz, Mmalebogo, *Die Huisgenoot*, 1939-02-10, pp. 35 & 89-91.
7. T.J. (Tlou) Makhura doseer Geskiedenis aan die Vista-Sebokeng-kampus.
8. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie van 'n landelike samelewing. Die Hananwa van Blouberg*. D. Litt. et Phil.-proefskrif, UNISA, pp. 71-73. Die negentiende-eeuse skeuring in Hananwa-geledere sal deur die loop van die ondersoek in perspektief geplaas word.
9. Die hedendaagse konteks waarbinne die begrip *Boer* deur eietydse gemeenskappe en individue met uiteenlopende kulturele of politieke agendas as identiteit opgeëis word, verskil van dié van die laat-negentiende eeu en word hier ter syde gestel.

Afrikaansche Republiek, of Transvaal, as een van die Boererepublieke verwys word, word onder *Boere* verstaan die wit Afrikaans-/Nederlandssprekende gemeenskap vir wie boerdery tradisioneel die hoof- ekonomiese aktiwiteit was¹⁰ en wat die *Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR)* in die 1890's beheer en as hulle vaderland beskou het. In 1894 het Mmalebôhō se Hananwa geveg teen Boere wat hierdie definisie gestand sou doen sowel as Duits- en Engelssprekende wit inwoners van die ZAR - plus nagenoeg tweeduisend swartmense uit die Koni-, Birwa-, Ndebele- en ander gemeenskappe wat die witmense bygestaan het. Die benaming *Boer* in die titel omsluit dus alle persone wat onder ZAR-bevel gestaan het, met die implikasie dat die ZAR as 'n Boere-instelling beskou word. Die 'Boeremagte' wat teen die Hananwa gaan veg het, moet dus breër geles word as slegs burgers van die ZAR.¹¹

Transvaal word afwisselend as sinoniem vir die ZAR as staat en as geografiese verwysing na die gebied noord van die Vaalrivier en suid van die Limpoporivier gebruik. Die betekenisonderskeid sal duidelik uit die konteks blyk. Hoewel die Boere dit waarskynlik reeds sedert die laat-1850's as sodanig beskou het, is die Blouberg-gebied, die Hananwa se tuiste in die noordweste van Transvaal, eers in 1868 formeel binne die grense van die ZAR omskryf.¹² Die benaming *Blouberg* word, tesame met die kritiek daarteen, in besonderhede in die tweede hoofstuk van die proefskrif bespreek. Ten einde te onderskei tussen die gebergte en die Berlynse Sendingstasie aan die voet daarvan, word laasgenoemde met die Duitse spelling, *Blauberg*, aangedui.

Mmalebôhō / Mmalebôgô is die benaming waarmee die *Hananwa / Gananwa* na hulle hoogste gesagsfiguur, of *kgoši*, verwys. Die familienaam, *Lebogo*, word tans steeds deur die heersersfamilie gebruik en wel soos 'n van in die Westerse vorm. Ter wille van eenvormigheid, is vir die doeleindes van hierdie studie op die spelwyse *Hananwa*, en nie *Gananwa* nie, besluit. (Ouer tekste gebruik selfs nog 'n derde ortografie, *Xananwa*).¹³ Hoewel Makhura ook nog ten gunste van die 'g'-spelwyse is

-
10. In hoofstuk twee sal gesien word dat jag, eerder as landbou of veeteelt, vir lang tydperke heelparty 'boere' se hoof- ekonomiese aktiwiteit was. Hulle hunkering na en afhanklikheid van grond om 'n bestaan te maak en 'n geneigdheid om boerdery onder gunstiger omstandighede wel weer te hervat, het die benaming wel gepas gemaak.
 11. Die Britse onderdane wat die Boere teen Mmalebôhō help veg het, is wel burgerskap van die ZAR toegestaan. Burgerskap vir die ZAR se swart vriende is nie oorweeg nie – 'n voorstel van Kruger om £10 000 onder lojale swartmense wat aan die veldtog deelgeneem het, te versprei, is in die Volksraad met aansienlike teenkanting en selfs vrese vir 'gelykstelling' begroet. C.T. Gordon, *The growth of Boer opposition to Kruger 1890-1895*, pp. 25 & 165-170.
 12. J.S. Bergh, Die veranderende grense van "Transvaal" 1840-1994, *Historia* 41(2), November 1996, p. 15.
 13. N.J. van Warmelo, *Ethnological publications V. A preliminary survey of the Bantu tribes of South Africa*, p. 44, verwys na die *baXananwa* van *Mmalebôxô*. Om verwarring of duplisering te vermy, is besluit om nie die die Noord-Sotho-meervoudsaanduiding, *ba-*, in hierdie Afrikaanse teks te gebruik nie.

en die Lebogo-familie dit skynbaar ook so gebruik,¹⁴ is *Hananwa* en *Mmalebôhō* die vorm wat tans deur die Noord-Sotho-/Pedi-taalkundiges wat geraadpleeg is, verkies word.¹⁵ Vir die uitstalling van die Hananwa-mense by die *African Window*-kompleks van die Nasionale Kultuurhistoriese Museum in Pretoria, is ook ten gunste van die ‘h’-spelwyse besluit.¹⁶

Die *Mmalebôhō* wat tydens die 1894-konflik aan bewind was, was Kgaluši. Hy het ook verskeie ander benamings gehad: Sekete, Masilo en, sedert die 1894-oorlog, Ratšhatšha, klanknabootsend van die vaardigheid waarmee hy sy geweer teen die Boere gebruik het.¹⁷ Aangesien daar nie werklik in hierdie studie op Kgaluši se voorgangers en opvolgers as *Mmalebôhō* van die Hananwa gefokus word nie, kan aanvaar word dat ongekwalifiseerde verwysings na *Mmalebôhō* in die hieropvolgende studie op Kgaluši dui. Om hierdie spesifieke *kgoši* te onderskei, word daar by tye verwys na *Kgaluši Mmalebôhō*. Strenggesproke is dit volgens Makhura foutief, aangesien die *Mma*- ‘n vroulike voorsetsel is.¹⁸ *Mmalebôhō*, alias Kgaluši, is skynbaar nie ten tye van die Boer-Hananwa-konflik, soos sy moderne opvolgers, met naam en van (bv. Colin Lebogo) aangespreek nie. *Kgaluši Lebogo* sou derhalwe ook ‘n anachronisme wees. By die Hananwa self sou daar natuurlik geen onduidelikheid gewees het oor hoe om hulle leier aan te spreek nie. Hoofsaak is waarskynlik om die Westerse verwarring dat *Mmalebôhō* ‘n eienaam van ‘n spesifieke individu was en dat daar in die afgelope honderd-en-vyftig jaar net een *Mmalebôhō* was, uit die weg te ruim.

Hierdie studie behels ‘n vergelyking van twee van die persoonlike dokumente (‘egodokumente’) waarin die Boer-Hananwa-oorlog van 1894 inderdaad die duidelikste as hooftema na vore kom en in die meeste besonderhede weergegee word: Colin Rae se *Malaboch* en Christoph Sonntag se *My friend Maleboch*. Weliswaar is hierdie nie die enigste twee dagboeke / herinneringskrifte waarin die konflik van 1894 ter sprake gebring word nie. Die twee tekste waarop in hierdie studie gefokus word, behoort gesien te word binne hierdie groter genre van die laat-negentiende-eeuse ‘egodokument’. ‘n Uitgebreide literatuurstudie oor egodokumente; watter tipe bronne daaronder verstaan word, watter nut dit vir geskiedskrywing inhou en wat beskikbaar

-
14. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity in the North-Western Transvaal and the South African Republic, c. 1836-1896*, M.A. dissertation, UNIBO, Acknowledgements.
 15. A.E. Kotzé, *Die fonologiese sisteem van Hananwa*, M.A.-verhandeling, UNISA, 1987; Persoonlike inligting: prof. D.J. Prinsloo, Departement Afrikatale, Universiteit van Pretoria, Pretoria 0002, 1994-08-15; A. Joubert & J.A. van Schalkwyk, War and remembrance: the power of oral poetry and the politics of Hananwa identity, *Journal of Southern African Studies* 25(1), March 1999, pp. 29-47.
 16. Die uitstalling “Creating Hananwa. People of the Blue Mountain” is in 1997 geopen.
 17. A. Joubert & J.A. van Schalkwyk, War and remembrance: the power of oral poetry and the politics of Hananwa identity, *Journal of Southern African Studies* 25(1), March 1999, pp. 29-47.
 18. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity ...*, pp. i & 36.

is omtrent die Boer-Hananwa-oorlog, het 'n aansienlike deel van die magisterstudie wat hierdie proefskrif voorafgegaan het, uitgemaak. Wat volg, is 'n opsomming van daardie aspekte wat ook op die huidige studie betrekking het.

Die term *egodokument* is ongeveer veertig jaar gelede in Nederland gemunt om *memoires*, outobiografieë, dagboeke, reisverhale, briewe en onderhoude as 'n aparte kategorie historiese bronne te beskryf. Daar word aangevoer dat dit aan 'n behoefte voldoen wat ook in ander tale bestaan en waarvoor die Engelse *personal document*, die Franse *document personnel* en die Duitse *Selbstzeugnis* geen volkome ekwivalent bied nie.¹⁹ Egodokumente kan omskryf word as dokumente waarin die leser voor 'n skrywende en beskrywende 'ek' te staan kom.²⁰ Dagboeke is in die verlede al as minder bruikbare historiese dokumente beskou omdat die teenwoordigheid van die 'ek' in die teks dit kwansuis uiters subjektief sou maak.²¹ Marijke van Faassen wys daarop dat wat die 'ek'-perspektief betref, die onderskeid tussen egodokumente en 'ander' historiese dokumente eerder 'n graadverskil as 'n beginselverskil is. Selfs wanneer die ego teruggetrek is agter amptelike of 'gedepersonaliseerde' taalgebruik, word die persoonlike visie van die outeur, of die standpunt van die groep waartoe die outeur(s) behoort, steeds deur 'n dokument oorgedra.²² Die kriteria waaraan historici die egtheid en betroubaarheid van historiese getuienis in die algemeen toets, kan dus in dieselfde mate op sogenaamde egodokumente van toepassing gemaak word. Die informasie in egodokumente moet ook net soos dié in enige historiese bron aan weergawes uit ander dokumente getoets word. Wanneer 'n egodokument op hierdie wyse geanaliseer is, kan die einste subjektiewe aard daarvan voordelig aangewend word om aspekte te belig wat minder 'ek'-gerigte bronne nouliks op hulle eie sal kan aandui.

Dit wil voorkom asof 'n haarklowery om pasklaar definisies vir die kategorisering van egodokumente te skep, die ondersoeker nie veel nader aan die betekenis van elke teks sal bring nie. Dagboeke en reisjoernale is byvoorbeeld nie as 'kategorieë' wedersyds uitsluitend nie. Voorts kan 'n mens byvoorbeeld te doen kry met 'n *memoire* (wat normaalweg verwys na die herinneringe van 'n openbare figuur) wat in dagboekvorm aangebied word; of 'n *memoire*-outobiografie waarin sterk op

-
19. M. van Faassen, Het dagboek: een bron als alle andere? *Theoretische Geschiedenis* 18(1), 1991, p. 3; R. Dekker, Egodocumenten: een literatuuroverzicht, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 101, 1988, p. 161.
20. J. Presser, *Uit het werk van ...*, pp. 277-282, soos aangehaal in R. Dekker, Egodocumenten ..., p. 161.
21. Vergelyk M. Hugo, Die dagboek as historiese bron - met verwysing na die dagboek van H.C. Bredell, *Historia* 34(2), November 1989, pp. 109-114 en E. van Heyningen, The diary as historical source: a response, *Historia* 38(1), May 1993, pp. 14 & 25 met M. van Faassen, Het dagboek: een bron als alle andere? *Theoretische Geschiedenis*, 18(1), 1991, pp. 3-13.
22. M. van Faassen, Het dagboek: een bron als alle andere? *Theoretische Geschiedenis* 18(1), 1991, pp. 3-13. Van Faassen was ten tye van die publikasie van hierdie artikel verbonde aan die *Instituut voor Nederlandsche Geschiedenis*, 's-Gravenhage.

dagboekinskrywings gesteun word. Dagboekinskrywings en briewe kan ineengevleg word in dieselfde teks – hetsy deur die outeur óf deur ‘n latere redakteur. Die persoonlike herinnering van individue kan deur ‘n ander individu in sy/haar dagboek bewaar word. Dan moet daar nog ten opsigte van elke dokument gevra word of die outeur geskryf het met die bedoeling dat die inhoud van die dokument wêreldkundig gemaak en gepubliseer moes word. Die mate waarin die uitgewer in die teks ingegryp het en hoe sodanige wysigings/weglatings die betekenis beïnvloed het, moet eweneens oorweeg word. Ten slotte moet gevra word wat ‘n uitgewer op ‘n bepaalde tydstip beweeg om bepaalde tipe dagboeke te publiseer.²³

Egodokumente behels meer as dagboek-weergawes waarin gebeure en emosies, soos wat dit ervaar is, nog op dieselfde dag opgeteken is. Derhalwe is dit by die lees van egodokumente noodsaaklik om te besin oor die werking van herinnering en veral op watter wyse die verteller/outeur van ‘n egodokument die kollektiewe herinnering van die gemeenskap waarby hy/sy ingeskakel is, in die teks weerspieël. Daar moet toegegee word dat die konsepte *kollektiewe bewussyn*, *historiese bewussyn* en *sosiale (of kollektiewe) herinnering* net so ontwykend en problematies is as wat dit fassinerend en openbarend is. A.-L. Shapiro definieer *historical consciousness* as ‘n persoonlike bewus-wees van die verlede as sodanig, sowel as ‘n behoefte om ervaringe te begryp in terme van tyd, verandering en herinnering.²⁴ Sedert die Franse sosioloog Maurice Halbwachs in die 1920’s daarop gewys het dat herinnering ‘n sosiale konstruksie is, is daar in geskiedskrywing besin oor die kollektiewe aard van die historiese bewussyn. Peter Burke²⁵ verduidelik:

Halbwachs argued that memories are constructed by social groups. It is individuals who remember, in the literal, physical sense, but it is social groups who determine what is ‘memorable’ and also how it will be remembered. Individuals identify with public events of importance to their group. They ‘remember’ a great deal that they have not experienced directly. A news item, for example, can become part of one’s life. Hence memory may be described as a group reconstruction of the past.²⁶

Burke verduidelik verder dat Halbwachs se aanvanklike onderskeid tussen kollektiewe herinnering as ‘n mondelinge sosiale konstruksie en geskrewe

23. M. Hugo, *Die dagboek as historiese bron ...*, pp. 110-114; M. van Faassen, *Het dagboek: een bron als alle andere? ...*, pp. 11-13; E. van Heyningen, *The diary as historical source: a response ...*, p. 25.
24. A.-L. Shapiro, *Whose (which) history is it anyway?*, *History and Theory* 36(4), December 1997, p. 3. Shapiro was medewerker aan hierdie uitgawe van *History and Theory* wat in sy geheel aan die stand van “memory studies” in geskiedskrywing gewy is.
25. Peter Burke is professor in Kultuurgeskiedenis aan die Universiteit van Cambridge. Sy kundigheid oor die aard, teorie en metodiek van kultuurgeskieskrywing blyk uit verskeie publikasies. Hy is onder meer ook die redakteur van ‘n tweede uitgawe van *New perspectives on historical writing* (University Park Pennsylvania, 2001).
26. P. Burke, *Varieties of cultural history*, p. 44.

geskiedenis as 'n objektiewe weergawe van 'die waarheid', nie langer aanvaarbaar is nie.

It had become commonplace to point out that in different places and times, historians have considered different aspects of the past to be memorable (battles, politics, religion, the economy and so on) and that they have presented the past in very different ways, concentrating on events or structures, on great men or ordinary people, according to their group's point of view.²⁷

Burke beskou geskiedenis hier dus as *sosiale herinnering*. Geskiedenis as 'n akademiese praktyk, kan dan óf dien om die heersende historiese bewussyn van 'n gemeenskap te herbevestig, óf uit te daag deur te wys op 'feite' wat mense verkies het om te verswyg en latere generasies dan nie meer kan onthou nie. Dit bevestig ook net weer dat 'akademiese kundigheid' nie te onderskei is nie, maar eerder nou aansluit by die populêre aannames wat 'n bepaalde generasie belanghebbers aan 'n besondere stuk verlede heg.²⁸ Die bestudering van persoonlike dokumente kan dus ewe openbarend wees van die tyd waaroor dit vertel as die tyd van waaruit dit vertel.

Die egodokumente wat Colin Rae en Christoph Sonntag nagelaat het, staan in verhouding tot die dagboekinskrywings en *memoires* van 'n handvol ander tydgenote wat die gebeure van 1894 in 'n verskeidenheid hoedanighede waargeneem en opgeteken het:

K.R. Keizer, die sekretaris wat kommandant-generaal Piet Joubert²⁹ na Blouberg vergesel het, het as deel van sy ampstaak dagboek gehou van die *Zuid-Afrikaansche Republiek* (ZAR) se 1894-veldtogte te Blouberg en in die Laeveld. Dit word saam met die ander dokumentasie vir die periode van die veldtog in die argiefgroep van die Kommandant-Generaal bewaar.³⁰ Die dagboek, in Keizer se netjiese handskrif, beslaan in totaal agtien bladsye in 'n hardeband A4-grootte boek. Die eerste twaalf

27. P. Burke, *Varieties of cultural history*, p. 45.

28. P. Burke, *Varieties of cultural history*, pp. 41-59; L. Kriel, Om die verlede te verbeel: 'Akademiese' geskiedskrywing en die historiese bewussyn, *Historia* 44(1), Mei 1999, pp. 5-27.

29. Petrus Jacobus Joubert (1831 – 1900) was sedert 1880 kommandant-generaal van die ZAR. Nadat sy oorwinning oor die Britte by Majuba (1881-02-27) die herstel van Transvaalse onafhanklikheid moontlik gemaak het, het hy gedurende die 1880's en 1890's talle Boereveldtogte teen die swart gemeenskappe binne die ZAR gevoer. Die feit dat die ampte van kommandant-generaal en 'superintendent van naturelle' tot in 1896 in hom as persoon verenig was, dui op die groot rol wat hy oor meer as 'n dekade in die lotgevalle van die swart gemeenskappe noord van die Vaalrivier sou speel. Sy taktiek tydens hierdie veldtogte, om swartmense met 'n fort-netwerk te beleër en hulle watervoorraad af te sny, is veral gekenmerk deur 'n oorversigtigheid om nie sy manskappe in gevaar te stel nie. W.J. de Kock (hoofred.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek I*, pp. 431-436; J.A. Mouton, Generaal Piet Joubert in die Transvaalse geskiedenis, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 20 I, pp. 157 & 266-267.

30. TAB: KG. 640, pp. 1-18 & 399-400: Malaboch-Commando. Dagboek, 1894-06-12 tot 1894-09-20.

bladsye handel oor die gebeure by Blouberg. Daarna het Keizer sonder opskrif of onderbreking voortgegaan sodat die aanloop, verloop en afloop van die Laeveldveldtog in die oorblywende ses bladsye ontvou. Agter in die hardeband het Keizer 'n register van witmense wat in diens van die ZAR gewond of gedood is, bygehou.³¹

Die dagboek bied die indrukke van die oorlog volgens die persoonlike waarnemings van die kommandant-generaal se sekretaris. Die lengte van die dagboekinskrywings wissel gewoonlik tussen ses en tien reëls - soms effens langer, soms 'n enkele tweedrie reëls. Hy vermeld alle krygsraadsittings, so ook die bewegings van die poskoets en die aankoms- en vertrekdatums van die kommando's of enkele hooggeplaastes wat die Boerekamp besoek het. Hy maak gereeld opmerkings oor die aantal beeste wat gebuit is en hoe dit verdeel is. Keizer het ook deeglik boek gehou van die vordering met die inname van die Hananwa se bergvesting, maar volgens wat vir hom op 'n dag-tot-dag basis betekenisvol gelyk het. Om hierdie rede bevat Keizer se dagboek besonderhede oor die praktiese werksaamhede van die Boeremagte wat maklik weggelaat kon word in verslae wat uit 'n retrospektiewe geheelbeeld opgestel sou word.³² Hy was krities ingestel op die oorsprong en betroubaarheid van ontvangde inligting.³³ Keizer was ook versigtig om te oordryf. Nadat hy byvoorbeeld aanvanklik geskryf het "[v]an alle zijden bericht ontvangen," het hy "alle" doodgetrek en met "verskillende" vervang.³⁴

Binne 'n kort bestek dek Keizer se dagboek die hoofmomente in die stryd tussen die Hananwa en die Boere uit die oogpunt van laasgenoemde. As sodanig is dit betroubaar en bruikbaar om 'n indruk van die militêre verloop van die veldtog aan Boerekant te vorm. Die gedateerde inligting oor verdere notules en ander verslae wat opgestel is en geraadpleeg kan word, is nuttige verwysings. Die dokument het nie veel nut vir 'n ondersoek na Boere-mentaliteit nie en nog minder vir 'n ondersoek na Hananwa-mentaliteit.

Tydens die Boer-Hananwa-oorlog van 1894 was **Paul Kruger** reeds vir meer as 'n dekade lank president van die ZAR. Sy herinneringe is teen die einde van sy lewe, terwyl hy as gevolg van die oorlog tussen Boer en Brit in ballingskap in Europa was, opgeteken. H.C. Bredell, sy privaatsekretaris, en P.G.W. Grobler, Adjunk-Sekretaris van Buitelandse Sake, wat hom in 1900 na Europa vergesel het, het die *memoires* neergeskryf. 'n "Geauthoriseerde Nederlandse Uitgawe", bewerk deur F. Rompel, is

31. Malaboch-Commando. Dagboek, pp. 399-400.

32. Malaboch-Commando. Dagboek, p. 3.

33. Malaboch-Commando. Dagboek, p. 6.

34. Malaboch-Commando. Dagboek, p. 12.

in 1902 gepubliseer.³⁵ Indien die bewerker op sy woord geneem kan word, is hierdie publikasie betroubaar in dié sin dat dit inderdaad is wat dit voorgee om te wees: “zuivere herinneringen”. Die president het slegs vir die periode ná 1896 amptelike stukke wat geraadpleeg kon word, byderhand gehad. Die Boer-Hananwa-vertelling val in die periode wat hy “uit het geheugen” gedikteer het. Wanneer sy amanuensisse van hom verskil het, is hulle redevoeings ook (onderskeibaar van die *memoires* self) in die teks opgeneem, aangesien die president steeds volgehou het dat sy voorstelling die waarheid was. Sulke byvoegsels kom nie voor onder die gedeelte wat na Mmalebôhō verwys nie.³⁶ Die skrywers het waarskynlik geen beswaar gehad teen die wyse waarop Kruger die 1894-oorlog in herinnering geroep het nie.

Paul Kruger se *memoires* is dus materiaal vir ‘n studie in Boereherinneringe oor die konflik met die Hananwa vanuit die agternaperspektief van die Jameson-inval van 1896 en die oorlog teen Brittanje wat in 1899 uitbreek het. Die wisselende aandag wat in die *memoires* aan die verskillende aspekte van die 1894-gebeure bestee word, openbaar duidelik wát voorop in die Boere-amptenare se geheue was. Die ‘probleme met Malaboch’ by Blouberg word in minder as ‘n halwe bladsy verteltyd afgehandel.³⁷ Die wrywing wat die kommandering van Britse onderdane vir dié veldtog in Pretoria en aan die Rand veroorsaak het, geniet ‘n volle twee bladsye verteltyd.³⁸ Vir Kruger was die kommandering van Britse onderdane vir die veldtog teen Mmalebôhō die eerste geleentheid waar die *Transvaal National Union* hulle griewe teen sy regering gelug het en begin agiteer het vir stemreg. Die kwessie rondom die politieke regte van “Engelsche onderdanen” is in die halfdekade na die ‘Malaboch’-oorlog op die spits gedryf. Die oorlog waarin die president hom bevind het terwyl sy herinneringe opgeteken is, is beskou as ‘n uitvloeisel daarvan en het die herinneringe aan die verhoudinge tussen die Boere en die Hananwa binne daardie konteks geplaas.

Die kort vertellinkie oor die konflik met Mmalebôhō openbaar baie oor die Boere se algemene aannames oor swartmense in daardie tyd. As inwoners van die ZAR, is hulle beskou as ondergeskik aan en belastingpligtig teenoor die regering in Pretoria.

-
35. S.J.P. Kruger, *Gedenkskriften van ... geciteerd aan H.C. Bredell en P. Grobler* (red. F. Rompel). Kruger se *memoires* is ook in Engels gepubliseer: S.J.P. Kruger, *The memoirs of ...* (eds. H.C. Bredell & P. Grobler) (Johannesburg, 1986). Die naam en besonderhede van die vertaler word nie aangedui nie. Die Engelse vertaling van die gedeelte wat handel oor die ZAR se botsing met Mmalebôhō en die Hananwa stem, afgesien van die fyner semantiese nuanses wat vanselfsprekend met vertaling ingeboet word, grootliks ooreen met die Nederlandse teks.
36. S.J.P. Kruger, *Gedenkskriften van ...*, pp. 137-140.
37. S.J.P. Kruger, *Gedenkskriften van ...*, p. 137. *Verteltyd*: die bladsyruimte wat ‘n outeur aan ‘n bepaalde segment van die gebeure afstaan; teenoor *vertelde tyd*: die aantal ure, dae, ensovoorts waaroor die gebeure wat vertel word, afgespeel het. Sien hoofstuk ses vir ‘n vollediger bespreking.
38. S.J.P. Kruger, *Gedenkskriften van ...*, pp.137-140.

Enige optrede van swart gemeenskappe waardeur hulle onafhanklike beskouing van hulleself te kenne gegee is, is as moeilikheid en brutaliteit teen die regering beskou.³⁹

Waarskynlik juis omdat die vertelling oor Boer-Hananwa-spanning in die *memoires* so kort is, bied dit 'n goeie opsomming van daardie indrukke van die Hananwa wat die *durende herinneringe*⁴⁰ van die Boere-regering in Pretoria geword het. Dit is ook opmerklik hoe Kruger sy luisteraar probeer oortuig het dat 'n oorlog teen die Hananwa onvermydelik was. Weinig substansiële redes word aangevoer, maar die Hananwa word as 'n vyand wat sy verdiende loon gekry het, beskou:

“[T]he emotional memory, in a moment of revelation, restores [the past] to us as a living thing.”⁴¹ Sodanige emosionele herinneringe word gevind by **George Glaeser Munnik**: staatsamptenaar, skrywer en ná Uniewording in 1910 ook Transvaalse senator. Hy was 'n geestige verteller⁴² van wie verwag sou kon word dat hy sy emosionele herinneringe oor negentiende-eeuse Transvaal só op skrif sou vaslê. In 1921 verskyn uit sy pen *Kronieke van Noordelike Transvaal: die herinneringe van senator G.G. Munnik* en in 1934, die jaar voor sy dood, *Memoirs of Senator the Hon. G.G. Munnik, covering eighty years of thrilling South African history, politics and war*. In albei herinneringspublikasies word ongeveer twee bladsye verteltyd aan die ZAR se oorlog teen 'Malaboch' gewy. Sy *Kronieke* en *Memoirs* is nie betroubaar om 'feite en datums' te kontroleer nie, maar soos in die geval van Kruger se *memoires*, gee Munnik se herinneringe 'n voorstelling van die aannames en verwagtings van hom en sy tydgenote.

As landdros van die distrik Soutpansberg was Munnik teen 1894 op Pietersburg gesetel. Die oorlog tussen die ZAR en die Hananwa te Blouberg het dus binne sy jurisdiksie plaasgevind. Argivale materiaal en koerantberigte⁴³ uit die tyd bevestig dat hy homself met sy optrede en uitsprake direk by die 1894-konflik betrek het. Hy was voor Joubert se aankoms te Blouberg as't ware die skakelpersoon tussen die plaaslike kommandant, Barend Vorster, en die kommandant-generaal.⁴⁴

39. S.J.P. Kruger, *Gedenkskriften van ...*, p. 137.

40. Volgens Maurice Halbwachs word die meeste dinge wat in die verlede gebeur het, vergeet. Die herinneringe wat durende belangrikheid in die gemeenskap se kollektiewe bewussyn verkry, is daardie persoonlike herinneringe wat deur 'n bepaalde generasie gedeel word en vanweë die waarde wat dit het om die sosiale orde in stand te hou, voortdurend herhaal word. M. Halbwachs, *On collective memory* (ed. L.A. Coser), pp. 182-189.

41. P.A. Spalding, *Self-harvest. A study of diaries and the diarist*, pp. 58-59.

42. C.J. Beyers (hoofred.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV*, pp. 401-402.

43. Sien hoofstuk een en *The Press*, 1894-05-12 & 1894-05-28.

44. TAB: SS. 4140, R. 1965/94, CR. 1200/94, SR. 904/94, pp. 62-64: Landdrost, Pietersburg – Commandant-Generaal, Pretoria, 1894-04-25.

Tussen twee en drie dekades ná die gebeure onthou Munnik, soos Kruger, die Boer-Hananwa-oorlog van 1894 steeds binne die konteks van die oorsake van die Anglo-Boereoorlog van 1899. Die herinneringe wat Munnik in 1921 vir sy Afrikaanse gehoor in *Kronieke* en in 1934 vir sy Engelse gehoor in *Memoirs* opgeteken het, verskil. Dit illustreer hoe die tydgees waarin (en die gehoor vir wie) 'n publikasie saamgestel word, die inhoud daarvan beïnvloed. Ook in *Memoirs* skryf Munnik oor die vyf Engelse gekommandeerdes wat geweier het om aan die kommando teen Mmalebôhê deel te neem, maar dertien jaar ná *Kronieke*, stel hy hulle situasie in 'n simpatieker lig en versuim hy om die verband tussen die 'Malaboeh'-veldtog en die Anglo-Boereoorlog uit te wys.⁴⁵ Die vereniging van Hertzog se Nasionale Party en Jan Smuts se Suid-Afrikaanse Party (met sy sterk Engelse aanhang) in daardie einste jaar, moes veel met Munnik se 'versoenende' herinneringe te doen gehad het.⁴⁶

Munnik het met sy staaltjies die waardes, idiome en vooroordele van die Soutpansbergse witmense teen die einde van die vorige eeu in volkleur weergegee. Sy karaktersketse van prominente figure is ook besonder tekenend. Hy verduidelik byvoorbeeld hoe die kleur van kommandant Barend Vorster van Kalkbank se baard hom die bynaam 'Swart Barend' besorg het.⁴⁷ Kaptein Adolf Schiel het hy as "van avontuurlike aard, biesonder heersugtig"⁴⁸ beskryf. Schiel se eie herinneringskrif bied die geleentheid om die geloofwaardigheid van hierdie beskrywing eerstehands te toets.

Voordat hy in 1878 na Suid-Afrika verhuis het, is **Adolf Friedrich Schiel** in Duitsland as infanteris en kavalleris opgelei. Sy verbintenis met die ZAR se Artilleriekorps begin in 1888 as vierde luitenant-onderwyser. Hoewel hy vinnig bevorder word tot kaptein-titulêr, lê hy in 1889 dié pos neer om 'n 'naturelle-kommissaris' in die distrik Soutpansberg te word. In 1894 keer hy tydelik terug na die Artillerie, wat sy dienste as gekwalifiseerde administrateur benodig het. In dié hoedanigheid voer hy die Artillerie aan tydens die ZAR se veldtog teen Mmalebôhê. Tydens die Anglo-Boereoorlog was hy in beheer van die Duitse korps wat aan Boerekant geveg het. Op 22 Oktober 1899 word 'n gewonde Schiel by Elandslaagte gevange geneem. In ballingskap op St. Helena skryf hy sy herinneringe neer.⁴⁹ Schiel se herinneringe, *Drei und zwanzig Jahre Sturm und Sonnenschein in*

45. G.G. Munnik, *Memoirs of Senator the Hon. ..., covering eighty years of thrilling South African history, politics and war*, pp. 156-157; G.G. Munnik, *Kronieke van Noordelike Transvaal: die herinneringe van senator ..., pp. 96-97.*

46. Dank aan dr. Alex Mouton, Departement Geskiedenis, Universiteit van Suid-Afrika, wat hierdie punt uitgewys het. Sien C.J. Beyers (hoofred.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV*, p. 402.

47. G.G. Munnik, *Kronieke van ..., p. 57.*

48. G.G. Munnik, *Kronieke van ..., p. 82.*

49. W.J. de Kock & D.W. Krüger (hoofreds.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek II*, pp. 645-646.

Südafrika, is in 1902 in Duits gepubliseer en bevat 'n hele hoofstuk oor die 1894-oorlog tussen die Boere en die Hananwa.⁵⁰ In die *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek* is die herinneringskrif geëvalueer as “'n lesenswaardige werk, maar nie altyd betroubaar nie omdat hy sonder bronne skryf, sy geheue hom by wyle parte speel en hy sy aandeel aan sake soms uitermate vergroot.”⁵¹

Van 'n vergrote aandeel aan sake getuig die hoofstuk oor sy betrokkenheid by die Boer-Hananwa-konflik maar te duidelik. Die navorser moet hom of haar nie blind staar teen die sentrale posisie wat Schiel in al sy vertellings inneem nie – dit is immers endemies aan die meeste *memoires*, waar die hoofkarakter die geleentheid kry om sy eie rol te skryf. Die leser hóéf nie vir Schiel al die erkenning waarop hy aanspraak maak, te gee nie. Die plan om die Hananwa tot oorgawe te dwing deur hulle watervoorraad af te sny, kon byvoorbeeld nie die eksklusiewe breinkind van Adolf Schiel gewees het nie. Tog is die wyse waarop hy die uitvoering daarvan beskryf, veel meer geloofwaardig as Munnik se odes aan die artilleriste wat die Hananwa soos “sneeu voor die son”⁵² laat verdwyn het. Die feit dat Adolf Schiel een van die weinige waarnemers van die oorlog te Blouberg was wat werklik oor militêre insig beskik het, behoort dus ook nie té geringgeskat word nie.

Die beterweterige selfvoldaanheid daarin ter syde gestel, het Schiel se kritiek op Joubert - en dié se kommentaar - groot waarde. Schiel bied die leser 'n blik op die Boere deur die oë van 'n buitestaander wat in hulle binnekringe opgeneem is. Sy herinneringe openbaar dat die Boere-kultuur van die laat-negentiende eeu van Europese kultuur onderskei moet word. Twee verskillende mentaliteite was ter sprake. Schiel se herinnering aan hoe Joubert gereageer het op sy voorstelle vir vernuwing, bevestig dit:

Schiel, jy kom altyd na my toe met jou Europese militêre idees. Ek het nie by Majuba enige kaarte gehad nie, ook nie by Niabel [Nyabela van die Ndzundza-Ndebele] nie, en God het my steeds die oorwinning gegee; en sal my by Mallaboch [sic] en Magato [Makhado van die Venda] ook weer help, sonder kaarte!⁵³

Met sy Duitse agtergrond het hy baie sake anders as die Boere gesien. Dit het hom laat kommentaar lewer op aspekte wat vir Boere-waarnemers 'n vanselfsprekendheid

50. A. Schiel, *Drei und zwanzig Jahre Sturm und Sonnenschein in Südafrika*, pp. 284-327. Schiel se seun Anton het ook sy herinneringe aan sy vader se rol in die konflikte van die 1890's in die distrik Soutpansberg op skrif gestel. Sien TAB: A. 1279, pp. 1-7: Manuskrip Anton Schiel V, Oorsig van die Malabogoorlog, opgestel 1948.

51. W.J. de Kock & D.W. Krüger (hoofreds.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek II*, p. 646.

52. G.G. Munnik, *Memoirs of ...*, p. 157.

53. A. Schiel, *Drei und zwanzig Jahre ...*, p. 292. Vertaling L.K.

– of ‘n verleentheid – was en wat nie noodwendig in hulle egodokumente na vore sou tree nie. Dit behels oorbekende aspekte oor hulleself én die swartmense tussen wie hulle geleef het. Die Duitse leserspubliek op wie die publikasie gemik was, het immers geen kennis van Suid-Afrika gehad nie. Deurdat Schiel hulle in sy beskrywings in ag geneem het, het hy onbewustelik ook die hedendaagse leser tegemoet gekom. Vir die hedendaagse Suid-Afikaner is negentiende-eeuse Transvaal immers ook ‘n vreemde land.

Naas Adolf Schiel, was **S.P.E. Trichard** die enigste ander militêre kundige in die ZAR-krygsmag wie se skriftelike herinneringe aan die oorlog teen Mmalebôhê opgespoor kon word. Trichard was geen opgeleide artilleris nie, maar is deur sy tydgenote as ‘n bekwame krygsman beskou. Ten tye van die ‘Malaboch’-veldtog was hy kommandant van die Middelburg-kommando. In 1897 is hy te midde van omstredenheid omdat hy ‘n buitestaander was, as bevelvoerder van die Staatsartillerie ingesweer. (Die ander moontlike kandidaat was Adolf Schiel.) Gedurende die Anglo-Boereoorlog is hierdie pos van Trichard, weer eens te midde van omstredenheid, in Oktober 1900 afgeskaf en is Trichard in bevel van ‘n burgerkommando geplaas.⁵⁴

Ná die Anglo-Boereoorlog, in 1903, het Trichard en Thomas Kroon, sy amanuensis, die taak wat hulle reeds in 1898 aangepak het, hervat en voltooi. Uit dokumentêre gegewens en dagboek aantekeninge wat volgens sy familie voortdurend deur Trichard bygehou is, het hy sy herinneringe met die oog op publikasie aan Kroon gedikteer.⁵⁵

Die herinneringskrif is eers in 1975 as deel van die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing se Bronnepublikasie reeks gepubliseer. Die redakteur, O.J.O. Ferreira,⁵⁶ het sy werkwyse deeglik verantwoord: van die metode waarvolgens die verskillende behoue manuskripte met mekaar vergelyk is, tot die besluit om die foutiewe spelling en willekeurige hooflettergebruik in die publikasie oor te neem. Die publikasie is ook gekontekstualiseer met biografiese gegewens oor beide Trichard en Kroon.⁵⁷ Die verantwoordbare wyse waarop hierdie dagboek geannoteer is, staan in skerp kontras met die manier waarop die Sonntag-dagboek, wat in die proefskrif ondersoek sal word, vir publikasie voorberei is.

54. S.P.E. Trichard, *Geschiedenis, werken en streven van ..., luitenant kolonel der vroegere Staats-Artillerie Z.A.R. door hemzelve beschreven* (red. O.J.O. Ferreira). Pretoria, 1975. Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing Bronnepublikasie III, 1975, pp. xii-xvi; W.J. de Kock & D.W. Krüger (hoofreds.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek II*, pp. 769-770.

55. S.P.E. Trichard, *Geschiedenis, werken en striven ...,* pp. xvi & xxi-xxiii.

56. Professor Cobus Ferreira, ‘n bekroonde kultuurhistorikus, is sedert 1980 aan die Universiteit van Pretoria verbonde.

57. S.P.E. Trichard, *Geschiedenis, werken en streven ...,* pp. xii-xxiv.

Die gedeelte van sy manuskrip waarin Trichard die “Malaboeh Oorlog 1894” behandel, beslaan nege bladsye in die gepubliseerde weergawe.⁵⁸ Daarvoor alleen het die redakteur nie minder nie as 48 voetnote voorsien. Met verwysing na ‘n wye reeks argivale bronne, tydskrifartikels en wetenskaplike studies oor die Boer-Hananwoorlog, is aangedui waar Trichard met datums en die opeenvolging van gebeure gefouteer het. Die voetnote identifiseer ook die persone na wie Trichard in sy herinneringe verwys. Dit is ‘n konsensieuse publikasie wat die bruikbaarheid van die manuskrip vir die kritiese navorser vermenigvuldig.

Die herinneringskrif is gepubliseer onder die titel wat Trichard oorspronklik daaraan toegeken het: *Geschiedenis, werken en streven van S.P.E. Trichard, luitenant kolonel der vroegere Staats-Artillerie Z.A.R., door hemzelve beschreven*. Die ietwat lompe bewoording is met rede behou: Trichard se motivering vir die opstelling van die geskrif is gedeeltelik daarin opgesluit. Ferreira verduidelik dit soos volg:

Moontlik het sy ontslag as luitenant-kolonel van die Staatsartillerie van die Z.A.R., hoewel nie oneervol nie, by hom die gevoel laat ontstaan dat hy en sy familie se historiese aandeel aan die Transvaalse geskiedenis nie genoeg erkenning gekry het nie en het hy dit onbewustelik in sy outobiografie probeer regstel.⁵⁹

Dit kom inderdaad na vore in Trichard se vertelling oor die ‘Malaboeh Oorlog’. In 1894, ten tye van die veldtog teen Mmalebôh, het Trichard nog nie ‘n verbintenis met die Artillerie gehad nie – hy was kommandant van Middelburg. Wanneer hy in 1903 terugkyk op hierdie veldtog, kry hy hom nie heeltemal losgemaak van sy Artillerie-identiteit wat hy eers in 1897 omhels het nie. Trichard verwys slegs een keer by name na Middelburg en dit sonder om sy persoonlike affiliasie met die kommando te koester.⁶⁰ Wat hy weergee, is nie die herinneringe aan *kommandant* Trichard se outentieke ervarings gedurende 1894 nie. Dit is eerder wat *luitenant-kolonel* Trichard van die *Staatsartillerie* in 1903 veronderstél het hy oor die 1894-veldtog behoort te onthou het.

Wat veronderstel was om Trichard se herinneringe aan die ‘Malaboeh-veldtog’ te wees, het skynbaar gedeeltelik ontaard in ‘n poging om die geskiedenis van die Staatsartillerie te konstrueer. Trichard se fiksasie op die Staatsartillerie het die behoefte om op die spoor van sy persoonlike wedervaringe terug te gaan en dít op papier vas te lê, begin oortref. Hierdie ontdekking knou die geloofwaardigheid van

58. S.P.E. Trichard, *Geschiedenis, werken en streven ...*, pp. 57-67.

59. S.P.E. Trichard, *Geschiedenis, werken en streven ...*, p. xxii.

60. S.P.E. Trichard, *Geschiedenis, werken en streven ...*, p. 59.

Trichard se vertelling oor 1894 as *herinneringe* aansienlik. Die dokumentêre gegewens wat hy volgens familieledede byderhand gehou het om die betroubaarheid van sy herinneringe te verseker, het dit in hierdie geval skynbaar juis belemmer. Die fragmentariese aard van die hele ‘Malaboch’-vertelling kan daarop dui dat die nege bladsye hier onder bespreking, ‘n sameflansing van dokumentêre gegewens, dagboeknotas en herinneringe is. Die resultaat is nie ‘feitelik’ onbetroubaar nie – veral nie nadat Ferreira die gegewens deeglik gekontroleer en probleme uitgewys het nie – maar dit is nie ‘n outentieke Trichard-egodokument nie.

Percy Fitzpatrick, politieke aktivis in die Transvaalse ‘Uitlander’-gemeenskap, het vir sy aandeel in die Jameson-inval in 1896 vir vier maande in die gevangenis in Pretoria beland. Die haglike toestande van aanhouding is toegevoeg tot die talle griewe wat hy reeds teen Paul Kruger se Boerestaat gekoester het.⁶¹ Sy dagboek en korrespondensie uit die tyd van sy gevangenskap bied ‘n nie-amptelike beskouing van ‘n aspek van die nagevolge van die 1894-Boer-Hananwa-oorlog wat in die ander egodokumente oor die konfrontasie verwaarloos is. Behalwe vir die Fitzpatrick-dokumente, het Mmalebôhê en sy gevolg se posisie in die gevangenis slegs in regeringsdokumente neerslag gevind.

‘n Seleksie uit Fitzpatrick se dokumentasie is in 1976 deur A.H. Duminy en W.R. Guest vir publikasie voorberei.⁶² Sy gevangenisdagboek en ‘n brief aan sy vrou waarin van Mmalebôhê melding gemaak is, vorm deel van die versameling. Die bewerkers het aansienlike kennis van die geskiedenis van die periode van hulle lesers veronderstel en nie veel verklarende opmerkings geannoteer nie. Waar hulle na noukeurige ontsyfering steeds nie ‘n frase of woord kon uitmaak nie, het hulle ‘n waarskynlike lesing daarvan ingevoeg, maar dit is telkens tussen vierkantige hakies as sodanig aangedui. Die enigste wysigings wat sonder verantwoording aangebring is, was leestekens en ooglopende spelfoute.⁶³ Daar is dus geen grondige rede om aan die betroubaarheid van die bewerkers van die publikasie te twyfel nie.

In ‘n gesels-brief aan sy vrou sou Fitzpatrick waarskynlik ook nie grondige rede gehad het om misleidende informasie oor Mmalebôhê te verskaf nie. Die volgende is ‘n uittreksel uit die brief van 31 Januarie 1896. Met sy veel-geroemde skryfstyl het

61. W.J. de Kock, *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek I*, p. 305; J.P. Fitzpatrick, *The Transvaal from within. A private record of public affairs*, pp. 251-281.

62. J.P. Fitzpatrick, ... *South African politician. Selected papers, 1888-1906* (eds. A.H. Duminy & W.R. Guest). Duminy is tans hoof van die Suid-Afrikaanse Nasionale Argief en Guest ‘n professor in Geskiedenis aan die Universiteit van Natal.

63. J.P. Fitzpatrick, *Selected papers ...*, p. 10.

Fitzpatrick die tronk-atmosfeer op papier vasgevang en wek hy deernis beide vir homself en Mmalebôhō:

My dearest Mate, In the social atmosphere in which I find myself at present, soaring companionship is to a certain extent limited. We are two - [Wools-] Sampson and I - here and we are not allowed, as you know, to mix with the other four [[‘Uitlander’-gevangenes]] and, when we tire of our books and each other, we have to fall back on Malaboch and his indunas - political martyrs like ourselves. For, of course, we could not afford to associate with criminals of another grade. As a consequence, we have become friendly with Malaboch, i.e. he sakabonas us and we stand him trifles of various kinds. He sits in the sun before it gets too hot and darns the splits and rents of his “towsies” - for they are pretty far down in the list of quoted stocks now - and, when it gets too warm, he squats in the shade, reads his Bible and makes notes with a blunt nail on a bit of slate stone.⁶⁴

Selfs in hulle solidariteit met Mmalebôhō, word die rasse-onderskeid tipies van die laat-negentiende-eeuse tydgees steeds in die gevangenis gehandhaaf, sodat Mmalebôhō teenoor Fitzpatrick se kameraad opmerk: “‘Hau, *baas*, it’s very bad!’”⁶⁵

‘n Dagboekinskrywing op Vrydag 1 Mei 1896 is saakliker as die brief aan sy vrou. ‘n Reeks gegewens word opgestapel. Die Hananwa-gevangenes se gebrek aan geriewe word uiteengesit, so ook die getalle van dié wat aan koors dood is. Fitzpatrick noem dat hulle na twee jaar steeds nie verhoor is nie. Die rede wat hy aanvoer, is verdere ondersoek werd. Volgens hom sou die “doings” (wanadministrasie en arbitrêre optrede?) van die betrokke ‘naturellekommissaris’(Swart Barend Vorster?) deur die ‘Uitlander’ wat Mmalebôhō se verdediging tydens die verhoor wou hanteer, na vore gebring word. “[A]nd so the trial was quietly dropped.”⁶⁶

Die Fitzpatrick-egodokumente het waarde as biografiese inligting oor Mmalebôhō en bied ‘n snydend-kritiese evaluasie van die ZAR se gevangenisstelsel. In beide gevalle moet die inligting met reeds-bestudeerde materiaal vergelyk word. Sendeling Sonntag, wat Mmalebôhō vanaf 1892 tot 1894 goed geken het, het byvoorbeeld nêrens aangedui dat hy kon lees of persoonlik belanggestel het om die Bybel te leer ken nie. Was dié slegs ‘n verwikkeling van die twee jaar wat hy toe reeds in gevangenskap deurgebring het, of was Mmalebôhō se leesvaardighede vir Sonntag vanselfsprekend? Selfs al word daar nie antwoorde gevind op al die vrae wat Fitzpatrick se vertellings laat ontstaan het nie, dra die vrae insigself reeds by tot ‘n meer verteenwoordigende beeld van die lot van die Hananwa ná 1894.

64. J.P. Fitzpatrick, *Selected papers* ..., p. 44.

65. J.P. Fitzpatrick, *Selected papers* ..., p. 44. Kursivering L.K.

66. J.P. Fitzpatrick, *Selected papers* ..., p. 47.

‘n Egodokument wat nie in die voorafgaande magisterstudie geraadpleeg is nie, maar wel met groot vrug in hierdie proefskrif aangewend kon word, is die *Herinneringsboek van Barend Jacobus Vorster*,⁶⁷ ‘n versameling herinneringe waarvan sommige skynbaar nog deur Vorster self gedikteer is en ander wat na sy dood in 1898 deur familieleden uit die geheue op skrif gestel is. Barend Jacobus Vorster het hom nie later nie as 1855 as boer en grootwildjagter permanent in Soutpansberg gevestig. Hy was eers veldkornet en daarna (vir dertig jaar lank), as kommandant te Kalkbank, verantwoordelik vir militêre aangeleenthede in die Soutpansberg-distrik. Sedert 1888, tot met sy dood in 1898, het hy tegelykertyd ook as ‘naturellekommissaris’ vir die wyk Kalkbank (Blouberg-omgewing ingesluit) diens gedoen.⁶⁸

Aangesien die onafhanklik-handelende Hananwa geensins van plan was om belasting aan die kommissaris te begin betaal en hom toe te laat om ‘n sensus op te neem sodat hy presies kom bereken hoeveel hulle die ZAR moes betaal nie, is dit vanselfsprekend dat die portefeuljes van kommissaris en kommandant in hierdie spesifieke geval onherroeplik ineengestremel geraak het. Dit is ook nie verrassend dat die beeld van die ZAR wat die Hananwa deur Vorster opgebou het, hulle met verloop van tyd net meer skepties, agterdogtig en afsydig jeens witmense sou stem nie.

In die wit gemeenskap, daarenteen, is Vorster onthou as dapper, standvastig, nougeset-godsdienstig en patriargaal.⁶⁹ Dit is juis hierdie beeld wat in die *Herinneringsboek* gekoester word. Verwysings na die 1894-oorlog word in verskeie vertellings teruggevind. Die twyfelagtige chronologie waarin gebeure geplaas word en die retrospektiewe verbande wat daartussen gelê word, is juis van waarde omdat dit ‘n indruk gee van die tipe ervarings wat in die bewussyn van ‘n gemeenskapsleier soos Vorster met mekaar geassosieer is. Dit weef ‘n tema van wit oorwinning oor voortdurende swart vyandigheid, die deurlopende motivering wat vir Vorster en sy gemeenskap betekenis aan jarelange stryd in die Soutpansberg-distrik gegee het. Soveel soos wat Vorster en sy gemeenskap se neerbuigende houding jeens die ‘Ander’, die swartmense, uit die herinneringe blyk, net soveel kan die genuanseerde gemeenskapslewe van die Soutpansbergse wit pioniers en hulle interpretasie van reg en geregtigheid binne die eie kring, in die *Herinneringsboek* gelees word.

67. TAB: A.126: *Herinneringsboek van Barend Jacobus Vorster*. 1913-08-20.

68. W.J. de Kock (red.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek I*, p. 896.

69. W.J. de Kock (red.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek I*, p. 896.

Naas egodokumente wat op die Boer-Hananwa-oorlog betrekking het, is relevante ánder literatuur, verhandelinge, proefskrifte sowel as die primêre bronne wat daarvoor geraadpleeg is, ook reeds in die magister-skripsie ter voorbereiding van hierdie studie, ontleed. Wat volg is 'n verkorte en opgedateerde uiteensetting van die belangrikste primêre bronne en navorsingsuitsette wat vir die proefskrif gebruik is.

Wat argivale materiaal betref, is die oorwig inligting oor die 1894-Boereveldtog gevind in die argiefgroepe van die Kommandant-Generaal en Staatssekretaris van die ZAR. Verskeie ander kleiner argiefgroepe van die Transvaalse regering is ook in die Suid-Afrikaanse Nasionale Argief se bewaarplek in Pretoria geraadpleeg. 'n Oorsig oor die dokumentasie van die *African Colonial Office*, gehuisves in die *Public Record Office* te Londen, dui daarop dat die Britse belangstelling in die Boer-Hananwa-veldtog grootliks gedraai het om die kommandering van Britse onderdane in die ZAR om ook teen Mmalebôhò te gaan veg. Hierdie aspek van die oorlog is in die ondersoek wat volg in ag geneem in soverre dit Rae se entoesiasme oor deelname aan die veldtog bevestig. (Vir 'n bespreking van die verreikende gevolge van die kommandering van Britse onderdane en die daaropvolgende, dramatiese besoek van die Britse Hoëkommissaris, Sir Henry Loch, aan Pretoria, word verwys na die publikasie van Tlou Makhura wat hieronder gelys word). Inligting oor die *Wesleyan Methodist Mission Society* se bedrywighede tydens die Boer-Hananwa-veldtog, is in die *Cory Library* by Rhodes Universiteit in Grahamstad geraadpleeg. Hierdie faset van die oorlog word ook nie in besonderhede in die proefskrif behandel nie. Die materiaal was wel besonder nuttig om te bevestig dat Sonntag se 'stryd' teen die 'heidendom' by tye veel meer van 'n stryd met ander wit sendelinge as met 'heidene' was en dat hierdie onderonsies veel meer van die sendeling se tyd in beslag geneem het as wat uit die gepubliseerde weergawe van sy dagboek mag blyk.

Nadat die standaard-sekondêre bronne oor die Anglikaanse Kerk en die Berlynse Sendinggenootskap in Suid-Afrika gebruik is, is verskeie argiefbewaarplekke ook geraadpleeg op soek na biografiese inligting oor Colin Rae en Christoph Sonntag. Die dokumentasie van die Berlynse Sendingargief in die *Evangelisches Archiefzentrum*, Berlyn, het insiggewende inligting oor Sonntag opgelewer. Colin Rae se lewensverhaal is nagespeur uit dokumentasie in Johannesburg en Engeland. Die korrespondensie van H.B. Bousfield, die Biskop van Pretoria, in die *Archives of the Church of the Province of South Africa, Historical and Literary Papers Library*, Universiteit van die Witwatersrand, was besonder nuttig. Berigte oor die laaste jare van Rae se lewe was verrassend karakteropenbarend. Dié is opgespoor in die *Surrey Record Office* in Woking en die *Hampshire Record Office* in Winchester. Volledige

besonderhede van al hierdie argivale materiaal is in die bronnelys agter in die proefskrif opgeneem.

Die uitgebreide navorsing wat in die afgelope dekades⁷⁰ oor die Hananwa en hulle buurgemeenskappe in die groter Soutpansberg-distrik onderneem is en in 'n indrukwekkende aantal verhandelinge, proefskrifte en vakkundige tydskrifte verskyn het, was 'n web wat regdeur hierdie ondersoek stewige vastrapplek gebied het. Die bronneontleding wat ter voorbereiding vir hierdie proefskrif as magisterskripsie onderneem is, gee 'n gedetailleerde uiteensetting van wat beskikbaar is. Hieronder word die bronne wat sedert die voltooiing van daardie studie verskyn het, sowel as die mees onontbeerlike navorsingsuitsette, kortliks bespreek. J.S. Bergh se artikels oor grondkwessies in die ZAR en veral sy *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika. Die vier noordelike provinsies*,⁷¹ was 'n veelvlakkige padkaart deur die historiese landskap. Die rykheid van laasgenoemde as inligtingsbron om die wetlike, ekonomiese en sosiale intriges van gemeenskappe op 'n landbou- en mynboubodem te plot, kan kwalik oorskat word. J.W.N. Tempelhoff se proefskrif, *Die Okkupasiestelsel in die Distrik Soutpansberg, 1886-1899*,⁷² het die Boer-Hananwa-oorlog vir my geplaas in 'n wyer konteks wat met elke herlees steeds verbreed, maar veral ook verdiep. In 'n studie wat in die eerste plek gemoed is met die sosiale geskiedenis van die wit intrekkers in die Soutpansberg-distrik, is 'n illustrasie gevind van hoe die konfrontasie tussen die Boere en die Hananwa oor baie jare en te wyte aan 'n verskeidenheid faktore, ontplooi het.

T.J. Makhura se verhandeling, *The Bagananwa polity in the North-Western Transvaal and the South African Republic, c. 1836-1896*,⁷³ is 'n goed-deurdagte geskiedenis van die ontwikkelinge in die Hananwa-gemeenskap gedurende die negentiende eeu. My studie wat hier volg, fokus maar op een van die talle aspekte van die Hananwa-geskiedenis wat Makhura uit 'n indrukwekkend-uiteenlopende aantal bronne in 'n sterk sintese verwerk het. 'n Groot prestasie van die verhandeling is veral die hoë mate waarin hy die Hananwa-gemeenskap aan die projek laat deelneem en hulle

-
70. Ouer ondersoeke wat die eerste fondasies gelê het, sluit in: N.C. Weidemann, Die Malaboch-oorlog (1894), *Historiese Studies* 7(1), Maart 1946; H.W. Grimsehl, Onluste in Modjadiland, 1890-1894, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 18 II (Elsiesrivier, 1955); L.S. Kruger, *Die Makgoba-(Magoeba-) oorlog 1894-1895*, M.A.-verhandeling, U.P., 1955; J.A. Mouton, Generaal Piet Joubert in die Transvaalse geskiedenis, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 20 I (Parow, 1957); J.I. Rademeyer, Die oorlog teen Magato (M'pefu), 1898, *Historiese Studies* 5(2), Junie 1944; M.H. Nemudzivhadi, *The conflict between Mphedu and the South African Republic (1895-1899)*, M.A. dissertation, UNISA, 1977.
71. Pretoria, 1999. Professor Johan Bergh is hoof van die Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis aan die Universiteit van Pretoria en 'n kenner van tussengroepverhoudinge in Suid-Afrika. Sy jongste navorsing fokus op die gebied noord van die Vaalrivier.
72. Pretoria, 1997. *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis* 60.
73. University of Bophuthatswana, 1993.

mondelinge getuienis ingespan het. Vanuit 'n ander teoretiese benadering en ideologiese beskouing van sendeling Sonntag en priester Rae in my eie proefskrif, lewer ek kommentaar en kritiek op Makhura se geskiedskrywing deur gebruik te maak van fasette wat ek uit sy einste navorsing leen. Soveel soos wat ek in sommige interpretasies van hom verskil, glo ek dat dit deel is van 'n produktiewe proses van betekenisgeving wat by hom en nie by my begin het nie. Makhura se artikels en referate oor die Boer-Hananwa-konflik wat my studie op een of ander wyse beïnvloed het, sluit die volgende in:

In Junie 1995 verskyn sy ondersoek na die kommandering van Engelssprekende witmense om teen die Hananwa te veg, as 'n artikel, "The neglected role of the Boer-Bagananwa War as a factor in the coming of the Jameson Raid, 1894-1895" in die *Journal of Southern African Studies* 21(2). Ook in 1995 bring hy die oorlog onder die gender-historiese vergrootglas met 'n referaat getiteld "The role of women in the Boer-Bagananwa War, 1894-1895."⁷⁴ In die daaropvolgende jaar lewer hy 'n referaat oor "Mercenaries and missionaries in the Boer subjugation of the Bagananwa in the northern Transvaal, 1894-1895."⁷⁵ Sy referaat oor die sosio-ekonomiese heropbou van die Hananwa-samelewing na hulle konflik met die Boere, is in die Mei 1997-uitgawe van die *Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal* opgeneem.⁷⁶ Daar is dus nouliks 'n aspek van die oorlog wat nie deur Makhura in oënskou geneem is nie. Die Wesleyaanse sendelinge se aktiwiteite in die Blouberg-gebied is een van die min temas waaraan hy byna geen bespreking gewy het nie. Hierdie aspek van die Hananwa se negentiende-eeuse ervaringswêreld, wat tot dusver ook deur die meeste ander navorsers in die veld oorgesien is, is eerste deur J.S. Bergh uitgewys.⁷⁷

Die antropologiese studie van J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie van 'n landelike samelewing, die Hananwa van Blouberg*,⁷⁸ het die historiese kennis van die Hananwa van die einde-negentiende eeu in 'n einde-twintigste-eeuse perspektief geplaas. Hierdie proefskrif van Van Schalkwyk is voorafgegaan deur twee insiggewende artikels waarin die oorlogsterrein verken en talle landmerke histories

-
74. Gelewer tydens die South African Historical Society Biennial Conference, Rhodes University, 2-6 July 1995.
75. African Studies Association Annual General Meeting, San Francisco, 24 November 1996.
76. 'The softening of the rock': political and socio-economic changes in the BaGananwa society, northern Transvaal, 1895-1910. South African Historical Society Biennial Conference, University of Pretoria, 6-9 July 1997.
77. 'n Referaat waarin hierdie tema verken word, is tydens die Nineteenth Congress of Historical Sciences, University of Oslo, 6-13 Augustus 2000, gelewer. Sien L. Kriel, A contest for converts? Missionary rivalry and the conquest of the Blue Mountains: the Boer-Hananwa War of 1894.
78. D. Litt. et Phil.-proefskrif, Universiteit van Suid-Afrika, 1995. J.A. (Johnny) van Schalkwyk is verbonde aan die Nasionale Kultuurhistoriese Museum in Pretoria.

verantwoord is.⁷⁹ ‘n Artikel wat Van Schalkwyk en Annekie Joubert in 1999 gesamentlik gepubliseer het, was openbarend van die wyse waarop ‘n verhaal en die vertelling daarvan mekaar voed en in tyd en plek telkens nuwe betekenis laat kry.⁸⁰ Annekie Joubert is besig met die afronding aan haar proefskrif, waarin aspekte soos hierdie in vergelykende perspektief gestel sal word.⁸¹ Dit is ook aan haar verskuldig dat ek Blouberg in 1995 kon besoek en onder meer die 1894-*mošate*, asook sommige van die ou Boere-fortifikasies, onder begeleiding van Hananwa-gidse kon besigtig.

Ek sou nie hierdie ondersoek aangepak het as professor Johan Bergh nie gedink het dit is moontlik nie – trouens, as hy nie sy honneurs-metodologie-oefening as ‘n onderwerp aan my afgestaan het nie. Dit is ook aan hom as studieleier te danke dat ek vir die laaste drie jaar van hierdie studie onder die Universiteit van Pretoria (UP) se Mellon Foundation Mentorskapprogram die finansiële vermoë gehad het om in die buiteland navorsing te doen. Professor Bergh se speurvernuf in argiewe, sy kundige leiding met die benadering tot ‘n hoofstuk, sy aanvoeling vir ‘n belowende invalshoek, sy geduld met my hopelose, maar hopelik-ontwikkende sin vir rigting en laastens, sy ruimteskeppende begrip vir sy personeel en studente se persoonlike lewens, was meer as wat ‘n mens van ‘n studieleier kon verwag.

As mede-studieleier was professor Ferreira se fyn oordeel en indringende vrae ‘n uitdaging. Sy vermoë om intelligensie en skerpsinnigheid, veral ironie, met beskeidenheid te kommunikeer, hou ‘n mens op jou tone. Ek het groot waardering vir sy aansporing.

Aan my kollegas in die Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis by die U.P. is ek baie dank verskuldig vir hulle begrip en ondersteuning tydens my studies – veral vir hulle gewilligheid om uit meerdere ervaring te deel en raad te gee. Die kommentaar van ‘n aantal kundiges van buite die Departement het ook in die afgelope paar jaar bepaald ‘n invloed gehad op die manier waarop ek die tema uiteindelik benader het. Alex Mouton het ‘n besonder leersame gesprek met hom en sy kollegas by die Universiteit van Suid-Afrika georganiseer. Dankie aan Fred Morton, Johannes du Bruyn, Greg Cuthbertson, Charles van Onselen, Dan Wylie, Alan Kirkaldy, Albert Wirz, Andrea Schultze, Mariana Kriel, Ian van der Waag en

79. Sien J.A. van Schalkwyk, Die kultuurhistoriese betekenis van die Berlynse sendingstasies in die Blouberg-omgewing, Noord Transvaal, *Suid-Afrikaanse tydskrif vir kultuurgeskiedenis* 4(4), 1990; J.A. van Schalkwyk & S.M. Moifatswane, The siege of Leboho: South African Republic fortifications in the Blouberg, Northern Transvaal, *Military history journal* 8(5), June 1991, pp. 175-183.

80. A. Joubert & J.A. van Schalkwyk, War and remembrance: the power of oral poetry and the politics of Hananwa identity, *Journal of Southern African Studies* 25(1), March 1999, pp. 29-47.

81. *The power of performance: linking past and present in Hananwa and Lobedu oral literature*, registered title, current research for a D.Phil. thesis, UNISA. Annekie Joubert is verbonde aan die Departement Afrikatale, Universiteit van Suid-Afrika.

Johan Ellis wat bereid was om uittreksels en uitvloeisels uit hierdie ondersoek krities te lees. Ek het groot waardering vir raad waarop ek nie kan aanspraak maak dat ek dit noodwendig reg toegepas het nie, maar wat die ondersoek end-uit vol opwindende nuwe gewaarwordings gehou het.

Die biblioteek- en argiefpersoneel van die onderskeie instansies wat ek vir hierdie ondersoek genader het, was deur die bank uiters bekwaam. Die entoesiasme en vriendelikheid waarmee ek bygestaan is, getuig van 'n motivering wat ver verby monetêre vergoeding strek. 'n Spesiale dankie aan Annemarie Bezuidenhout vir al die interbiblioteeklenings.

Heike Beyer het 'n aantal dokumente in die soms treiterende handskrifte van die Duitse sendelinge vir my getranskribeer. Marcus Melck het my met sy meerdere kennis van Duits gehelp om die taalkundige afwykings in die verskillende transkripsies en verwerkings van sendeling Sonntag se dagboek te onderskei. *Vielen Dank!*

Dankie ook aan Johnny van Schalkwyk vir 'n foto, maar veral vir 'n beeld van Blouberg en sy mense anderkant die papiertekste waartoe ek my voorstellings so maklik beperk.

Charlotte van Niekerk se logistieke hulp het dinge 'rondom Blouberg' altyd laat aanhou funksioneer – 'n opregte dankie daarvoor, en vir jou aansporing.

'n Doktorale beurs van die *National Research Foundation* (NRF) word met dank erken. Menings uitgespreek en gevolgtrekkings waartoe geraak is, is dié van die outeur en moet nie aan die NRF toegeskryf word nie.

Die navorsingstoekenning van die Andrew Mellon Foundation het besoeke aan internasionale konferensies en oorsese dokumentasiesentrums moontlik gemaak. Hierdie befondsing het 'n mens in staat gestel om die ondersoek-terrein uit te brei in rigtings waarvan andersins nie eens kennis geneem sou kon word nie. 'n Besondere dankie aan Johan Bergh in sy hoedanigheid as my Mellon Program-mentor en Charles van Onselen as voorsitter van die Mellon Mentorskap-komitee van die Universiteit van Pretoria.

Konrad Sonntag, vertaler en uitgewer van die Engelse publikasie van sendeling Christoph Sonntag se dagboek, is tydens die werk aan hierdie proefskrif oorlede. Die

publikasie van sendeling Sonntag se dagboek was sonder twyfel oor die afgelope twee dekades die grootste impetus vir die bestudering van die geskiedenis van die Hananwa. Al die erkenning vir die werk om hierdie bron te ontsyfer en vir 'n Engelse leserspubliek toeganklik te maak, moet gaan aan Konrad Sonntag en sy vrou Annegret. Groot dank aan die Sonntag-familie vir hulle toeganklikheid en hulp met hierdie studie.

Ek is hierdie studie in sy geheel aan my pa en ma, my sussie en my man verskuldig. Van alle mense is dit julle wat presies weet hoe selfsugtig 'n onderneming dit is om 'n proefskrif te skryf.

Niël, ek dra dit op aan jou, want ek het met die hele Blouberg en al sy nukkerige misweer by jou kom intrek en jy het, sonder voorbehoud, meer begrip en geduld en belangstelling gehad as wat billik van my was om van jou te vra.

Pretoria, Januarie 2002